

Крижко О. А.,
кандидатка філологічних наук, доцентка,
Бердянський державний педагогічний університет

ТВАРИННИЙ СВІТ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Існуючі картини світу (наївна, міфологічна, наукова тощо) не збігаються. Так само, визначаючи таксономію тваринного світу в контексті сучасного наукового знання, необхідно спиратися на сучасну біологічну систематику, яка дає уявлення про ієрархію біологічних одиниць класифікації [1].

Звертання до сучасних концепцій біологічної картини світу в лінгвістичному дослідженні зумовлено необхідністю з'ясування проблеми віднесення тих чи інших об'єктів реального світу до зоонімних референтів. Цим зумовлюється **актуальність нашого дослідження**.

Мета роботи – проаналізувати співвідношення класифікацій зоонімів у мовознавчій та біологічній науці. У процесі дослідження розв'язуються такі **завдання**: 1) проаналізувати розвиток біологічної науки в ектогенезі та автогенезі; 2) розглянути специфіку термінів-зоонімів в ономасіологічному та семасіологічному аспектах. У роботі використовується **метод** когнітивної лінгвістики.

У нашому дослідженні референційною основою зоонімного найменування є всі ті реальні об'єкти, які сучасною наукою трактуються як такі. Це важливо також в тому плані, що категорії живого/неживого у мовознавстві та біології не збігаються, оскільки лінгвістична категорія відображає історію емпіричного підходу до уявлення людини про живе / неживе й не завжди збігається з пануючими науковими знаннями.

В основу сучасної біологічної картини світу покладено декілька концепцій: 1) еволюція живої природи; 2) теорія Ч. Дарвіна; 3) закони спадковості; 4) розвиток екосистем; 5) концепції походження життя; 6) розвиток життя на Землі; 7) походження людини [1; 2]. Проте для лінгвістичного опису біологічної картини світу визначальним є ідея еволюції живої природи, оскільки вона розвивалася паралельно з практичним досвідом людини.

Ідея еволюції живої природи, на наш погляд, є визначальною у встановленні сучасних видових класифікацій біологічних об'єктів. Вона виникла в Новий час як протиставлення креаціонізму (від лат. «творення»), що у свою чергу як світогляд склався в епоху пізньої античності та Середньовіччя й посів панівні позиції в культурі. Креаціонізм разом із теологією є наукою про створення світу Богом з нічого і незмінності створеного творцем світу. З теологічних позицій усе в природі влаштовано доцільно і всякий розвиток є здійсненням наперед визначених цілей, які або встановлюються Богом (Х. Вольф), або є внутрішніми причинами природи (Аристотель, Г. В. Лейбніц).

Лише завдяки концепції трансформізму Ж. Бюффона, тобто обмеженої мінливості видів під впливом середовища була впроваджена в життя концепція еволюції живої природи. Завдяки цьому, вже починаючи з 17–18 століть, спочатку серед натуралістів і філософів-трансформістів (Р. Гук, Ж. Ламетрі, Д. Дідро, Е. Дарвін, І. Гете, Е. Сент-Ілер), набуває розвитку систематика – біологічна наука про різноманітність всіх існуючих і вимерлих організмів, про взаємини і споріднені зв'язки між їх різними групами (таксонами). Фундаторами цієї науки були Дж. Рей (1693 р.) і К. Лінней (1735 р.). Останній вперше послідовно застосував бінарну номенклатуру і побудував найбільш вдалу штучну класифікацію рослин і тварин. Отже, саме в цей період виникає ідея історичних змін спадкових

ознак організмів, тобто незворотного історичного розвитку живої природи – ідея еволюції органічного світу.

Сутність цієї ідеї полягає в тому, що в ході еволюції, по-перше, виникають нові види, збільшуючи різноманітність форм організмів; по-друге, організми адаптуються, пристосовуючись до змін умов зовнішнього середовища; по-третє, у результаті еволюції поступово підвищується загальний рівень організації живих істот: вони ускладнюються й удосконалюються. Основою еволюційного вчення стала теорія Ч. Дарвіна.

Незважаючи на те, що всі дослідники відзначають важливу роль середовища в еволюції організмів, виділяються два підходи: 1) ектогенез як сукупність концепцій, що розглядають історичний розвиток живої природи як пряме пристосування організмів до середовища проживання; 2) автогенез як сукупність концепцій, що розглядають історичний розвиток живої природи [3]. Автогенез протилежний ектогенезу й близький віталізму – сукупності течій в біології, згідно з якими життєві явища пояснюються присутністю в організмах нематеріальної надприродної сили («життєва сила», «душа», «ентелехії», «архей»), що управляє цими явищами. Віталізм (від лат. «життєвий») пояснює життєві явища дією особливого нематеріального початку. Ідея еволюції органічного світу розвивалася в теорії катастроф Ж. Кюв'є, що виходить з уявлень про єдність геологічних і біологічних аспектів еволюції. У теорії катастроф прогрес органічних форм пояснюється через визнання незмінності окремих біологічних видів.

У свою чергу віталізм протиставляється уніформізму, що складався під впливом успіхів класичної механіки, галактичної астрономії, уявлень про нескінченність і безмежність природи у просторі та часі. Ця концепція дає уявлення про одноманітність і безперервність законів природи, їх незмінність протягом історії Землі. У ній проголошується відсутність усіляких переворотів і стрибків в історії Землі, отже, заперечується прогрес у розвитку.

Усі ці концепції, незважаючи іноді на певну протилежність, віддзеркалюють поступовість та наступність у визначенні основ сучасної біологічної класифікації.

Біологічна наукова картина світу в науці ХХ ст. представлена таксономічною ієрархічною системою, одиницею якої є таксон (лат. *taxon*, мн. *taxa*) – елемент таксономії, група в класифікації. Це поняття в основному застосовується у біологічній систематиці, де під таксоном розуміють групу живих організмів, об'єднаних на підставі прийнятих методів класифікації [1; 2]. Кожен таксон об'єднує кілька підтаксонів. Найсуттєвішими характеристиками таксону в сучасній біологічній систематиці є ранг і обсяг [11].

За допомогою рангу таксону відображається ієрархічність структури, тобто її рівень. За К. Ліннеєм, у порядку зменшення, це царство (лат. *regnum*) – *Animalia* (тварини), клас (лат. *classis*) – *Mammalia* (ссавці),

порядок (загін) (лат. ordo) – Primates (примати), рід (лат. genus) – Homo (осіб), вид (лат. species) – Homo sapiens (людина розумна), різновид (лат. varietas). У сучасній біології таксони – Надтип/Надвідділ – Тип/Відділ – Підтип/Підвідділ – Надклас – Клас – Підклас – Ряд – Надряд /Надпорядок – Загін/Порядок – Підряд/Підпорядок – Інфразагін – Надродина – Родина – Підродина – Надтриба – Триба (лат. tribus – коліно, позначає порядок нижчий ніж родина, але вищий, ніж рід) – Підтриба – Рід – Підрід – Надсекція – Секція – Підсекція – Ряд – Підряд – Вид – Підвид – Варієтет/Різновид – Підрізновид – Форма – Підформа.

Обсяг таксону – це об'єктивно заданий шляхом перерахування перелікорганізмів (або таксонів нижчого рангу). Ті таксони, щодо яких устоялися уявлення про обсяг, але не про ранги, часто називають просто «основними групами» [4].

Усе викладене вище дає нам підстави стверджувати, що сучасна біологічна картина світу описується за допомогою таксономічної ієрархічної системи, одиницею якої є таксон, що характеризується передусім рангом та обсягом.

Питання про критерії термінологічності завжди були актуальними для лінгвістики. Незважаючи на те, що до термінологічної лексики відносять слова, обмежені або професійною сферою вживання, або сферою функціонування слова в галузі наукового знання, однак до цього часу немає формального критерію термінологічності, тому всі інші підстави є більш-менш суб'єктивними, особливо якщо пам'ятати, що всі критерії термінологічності розроблялися переважно не для терміна-слова, а терміна-словосполучення [5, с. 60–67].

Для того, щоб визначити специфіку терміна в ономасіологічному аспекті, необхідно звернути увагу на те, що він межує з номенклатурою [6; 7; 8], від якої відрізняється: 1) відносно довільним способом позначення на зразок ярлика; 2) об'єктом позначення, оскільки іменує одиничні предмети (іноді й поняття); 3) не дефінітивною, а денотативною функцією.

Термін – слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знання чи діяльності, у сучасній науці трактується, з одного боку, як засіб закріплення результатів пізнання в певних галузях, з іншого, – як спосіб фіксації нових знань [9]. У зв'язку з цим загальна структура терміна має три складові: 1) когнітивну, що вказує на поняттєвий клас; 2) функційну, що пов'язана з видовою ознакою; 3) формально-граматичну, яка віддзеркалює оформлення терміна як частини мови.

Когнітивний аспект вивчення термінів визначається двома підходами: семасіологічним та ономасіологічним.

У семасіологічному плані науковий термін є специфічною мовною одиницею, яка тісно пов'язана із науковим поняттям, хоча й ніколи не збігається з останнім [10, с. 115]. Це пояснюється тим, що терміносистеми є відносно замкненими методологічно орієнтованими єдностями, тому динаміка терміна значно обмежена. В основному він переміщується або зі

сфери наукового мовлення до загальнонавчаної лексики і навпаки, або відбувається пересування в інші сфери науки. Внаслідок цього термінологічне слово стає багатограним та поліфункційним, незважаючи на те, що традиційно до терміна висуваються такі вимоги, як системність, наявність класифікаційної дефініції, точність, стислість, відповідність позначуваному поняттю та мовним нормам, однозначність, прозорість внутрішньої форми, стислість, дериваційна здатність, інваріантність (відсутність варіантів та синонімів), висока інформативність [11, с. 666].

Що стосується термінів-зоонімів, то в переважній більшості вони відповідають усім вимогам, оскільки тяжіють до номенклатури. Це їх загальна властивість. Однак і серед них достатня кількість термінологічних слів, які вступають у різноманітні семантичні відношення. Як правило, це синоніми, антоніми, омоніми.

Серед синонімів найбільш поширеними є абсолютні синоніми, тобто синоніми-дублети та дериваційні синоніми, які утворилися на основі грецьких або латинських коренів, що найчастіше використовуються у словотвірній практиці (*батибіонти* – *аеробіонти* – *гідробіонти*). Антонімічні відношення спостерігаються в межах одного поняття (*алохтони* – *автохтони*). На власне українському ґрунті найчастіше вони утворюються префіксальним способом, де префікси позначають, як правило, відсутність ознаки, що міститься у вихідному слові: *черепні* – *безчерепні*.

Когнітивна основа терміна в поняттєво-концептуальному аспекті представлена чотирма мотиваційними групами: 1) абсолютна мотивація при збігу семантичних ознак внутрішньої форми та лексичного значення; 2) повна мотивація за внутрішньою формою, що відбиває ознаку, яка цілком входить до значення; 3) часткова мотивація, яка спостерігається, коли існує спільна для внутрішньої форми та лексичного значення частина мовного змісту одиниці; 4) відсутність будь-якої мотивації.

Терміни абсолютної мотивації найбільш адаптовані до системи української мови. Терміни повної мотивації складаються як з окремого слова, так і з словосполучення. Специфіка однослівних термінів повної мотивації полягає в тому, що вони за структурою є складними. Найбільш поширеною є модель: *корінь* + *корінь з однієї мови*. У переважній більшості це слова, структурні елементи яких походять з грецької або латинської мов (*амфібластула*, *археоптерикс*). У структурному відношенні це моделі: 1) *корінь з однієї мови (апендикулярії)*; 2) *префікс + корінь з однієї мови (анамнії)*; 3) *заперечна частка + корінь + корінь з однієї мови (анаероби)*; 4) *корінь з однієї мови + корінь з іншої (рідної) мови* вживається при словотвірній деривації значно рідше (*австралопітеки*).

Терміни часткової мотивації традиційно поділяються на три групи: 1) вживаються тільки в *Singularia tantum*; 2) у науковому мовленні переважає форма *Pluralia tantum*; 3) можуть функціювати у формі однини (переважно поза біологічною сферою) та множини. До першої групи

належать терміни, що позначають назви наук або їх підрозділів, а також сукупність тварин, для позначення яких неважливе одиничне найменування (*ектогенез*). У другу групу об'єднуються терміни, що також позначають певну сукупність у вигляді родини, класа тощо (*анеліди*). Третя група найчисельніша, вона відповідає семантичній моделі: *корінь з іншої мови + нове значення (акули)*.

Немотивовані терміни поділяються нами на дві групи: 1) у яких відомий етимон, проте він або нечітко визначений, або його походження невідомо (*аксолотль*); 2) абсолютно немотивовані слова (*зубр*).

Отже, класифікація зоонімів у лінгвістиці відрізняється від класифікації в біології. Усі концепції в біології, незважаючи іноді на певну протилежність, віддзеркалюють поступовість та наступність у визначенні основ сучасної біологічної класифікації, яка описується за допомогою таксономічної ієрархічної системи. У лінгвістиці когнітивний аспект вивчення термінів-зоонімів визначається двома підходами: семасіологічним та ономасіологічним. У семасіологічному плані науковий термін є специфічною мовною одиницею, яка тісно пов'язана із науковим поняттям, йому властиві системні відношення.

Література

1. Захаров Б. П. Трансформационная типологическая систематика. Москва: КМК, 2005. 163 с.
2. Симпсон Д. Г. Принципы таксономии животных. Москва: КМК, 2006. 293 с.
3. Наймушина Т. В. Экологическая картина мира как форма интеграции экологического знания: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01. /Алтайский государственный университет. Барнаул, 2006. 163 с.
4. Таксон. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>. (дата звернення: 15.07.2022).
5. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. Москва: Высшая школа, 1987. 104 с.
6. Адаменко С. Л. Серболужицька ботанічна номенклатура: її формування та специфіка (на матеріалі назв лікарських рослин): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец.: 10.02.03. / Національна академія наук України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 1999. 18 с.
7. Дидик-Меуш Г. М. Медична номенклатура в пам'ятках української мови XVI-XVIII ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Львів, 2001. 19 с.
8. Комаровська А. М. Чеська ботанічна номенклатура в аспекті питомих та запозичених назв: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.03. / Національна академія наук України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 2005. 20 с.

9. Симоненко Л. О. Біологічна термінологія: формування і функціонування. Умань: Софія, 2006. 103 с.

10. Олійник І. В. До проблеми мотивованості терміна (на матеріалі англо-французьких відповідностей термінології телекомунікацій). *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Linguarum-VIII. Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. Філологія. Педагогіка. Психологія. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2008. Вип. 6. С. 115–118.*

11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.